

РОЗДІЛ IV. ПРОБЛЕМИ ЛІНГВІСТИКИ ТЕКСТУ, ДИСКУРСОЛОГІЇ,
ДИСКУРС-АНАЛІЗУ

Флорій Бацевич

(м. Львів)

КАТЕГОРІЯ ЕМПАТІЇ ТА ПРОЦЕСИ ПОРОДЖЕННЯ ТЕКСТУ

У лінгвістику поняття емпатії було введено з метою «ідентифікації мовця з учасником події, що описується» [4; 5, р. 431] і у структурі речення представляло інформацію з позицій того, хто породжує речення [5, р. 423]. Емпатія має свою структуру – фокус і тло. Фокус емпатії – це об'єкт або об'єкти зображуваної у реченні (висловленні) події (у широкому сенсі слова), що перебувають у центрі уваги, інтересів, (тобто емпатії) автора (адресанта, мовця). Тло емпатії – об'єкт чи об'єкти зображуваної у реченні (висловленні) події, які не перебувають у центрі уваги, інтересів автора (адресанта, мовця), формуючи власне «тло», на якому виявляється фокус емпатії. Так, наприклад, у висловленні *Уже кілька днів тому Микола дуже серйозно посварився з Іваном та іншими своїми друзями* фокусом емпатії є *Микола*; тлом емпатії – *Іван, друзі Миколи, а також час, коли сталася ця подія*.

З бігом часу стало очевидним, що розуміння емпатії, її фокуса й тла лише як категорій висловлення недостатнє для вирішення низки проблем у таких підходах до мови, якими є комунікативна лінгвістика, лінгвістична прагматика, нейролінгвістичне програмування та деяких інших (розвиток цих ідей подається в: [1]). Поділяючи такий підхід, розуміємо **текстову емпатію як психокогнітивну, в нормі інтенціональну, категорію усвідомленого добору адресантом (мовцем, автором, наратором) тексту об'єктів текстово-дискурсивної діяльності, які стають основою диктумної (пропозитивної) і модусно-модальної (в своїй основі оцінної) складових породження текстів і дискурсів, і задає напрям розгортання текстово-дискурсивних подій, текстової історії в цілому.**

Текстова породжувальна сутність емпатії виявляється, перш за все, в можливості його диктумно-модусного розгортання. Відсутність спільної емпатії, наприклад, в учасників спілкування унеможливило його подальший плин у цілому. Спостереження показують, що емпатія задає у висловленні й дискурсі (тексті) форму й семантику (смысл) різноманітних дескрипцій. Так, наприклад, емпатія мовця з *Василем* як учасником описуваної події, задає такі дескрипції як *дружина Василя, батько Василя, невістка Василя* тощо. Принцип емпатії – один із основних в організації дискурсу [3, с. 143] і його складників: мовленневих актів, мовленневих жанрів, їх фрагментів.

Текстова емпатія значною мірою залежить від низки чинників, пов'язаних з особою мовця (адресанта), зокрема: здатністю чи нездатністю

чіткого сприйняття об'єктів перцепції, мисленнєвих об'єктів, образів і т. ін., а також місцем перебування мовця як спостерігача.

Свою чергою емпатія як інтенційне явище впливає на низку чинників процесу комунікації, зокрема на:

а) спосіб представлення об'єктів текстової історії, диктумну складову спілкування. Можливі випадки, так би мовити, «нульової емпатії» або «розриву емпатії», коли учасники спілкування ігнорують один одного, не бажають обговорювати певні об'єкти (в широкому сенсі слова). Типові комунікативні випадки: *«Я не хочу про це говорити»*; *«Не будемо про це говорити»*; *«Давай поговоримо про щось інше»* тощо;

б) спосіб перцептивного представлення об'єктів в обраному фокусі. Так, наприклад, об'єкти, необхідні для розгортання інтеракції, мовець може представляти як *«фото»*, тобто статично, з потрібними (і непотрібними для розгортання текстової історії) деталями; *«кіно»* – динамічно зі зміною фокусу емпатії; *«монтаж»* – з накладанням, об'єднанням, роз'єднанням тощо різних об'єктів емпатії [2]). У кожному з цих випадків об'єкти комунікації можуть повертатися різними боками, ставати предметом обговорення і оцінювання.

Спостереження над формуванням структури текстів (див., напр., [1]) дають можливість виділити два типи емпатії: **семантичну** і **прагматичну**, запропонувати деякі прийоми їхнього виявлення і опису, а також взаємодію в процесах живого спілкування, оскільки раціональне подання (упакування) інформації практично ніколи не буває байдужим до внутрішніх станів, уподобань, точок зору, оцінок тощо адресанта (мовця, автора) тексту або дискурсу. Нижче розглянемо вплив згаданих різновидів емпатії на диктумно-модусні складники тексту і на процеси інтеракції героїв художніх творів.

Семантична емпатія і диктумно-подійна складова тексту

Диктумна (пропозитивно-сюжетна) складова тексту окрім багатьох інших чинників залежить від добору адресантом (автором, наратором) об'єктів (у широкому сенсі слова) зображення і введення (або ж не введення) їх у фокус емпатії. У спілкуванні ця когнітивна операція визначається низкою чинників, зокрема способом добору мовцем: 1) цілого об'єкта або його частини; 2) об'єкта чи його функції; 3) окремого об'єкта чи системи об'єктів. Порушення цього принципу узагальнено прислів'ями: *«За лісом дерева не бачить»* і *«За деревами лісу не бачить»*; 5) до різних об'єктів різних класів; 6) до об'єкта суттєвого чи не суттєвого для загальної теми обговорення; 7) до об'єкта чи ситуації з цим об'єктом.

Згадані випадки різного фокусування емпатії в спілкуванні – далеко не повний їх вияв. Однак і вони дозволяють говорити про значний вплив незбігу емпатій на перебіг комунікативної взаємодії особистостей.

Однією з важливих причин комунікативних невдач або серйозних комунікативних ускладнень може стати неготовність одного або всіх учасників комунікативного акту вести розмову на певну тему, тобто ставити

у фокус емпатії конкретні об'єкти, події, факти і т. ін. Типові репліки учасників спілкування у цьому випадку: *«Не бажая про це розмовляти», «Давай поміняємо тему розмови»* і т. ін.

Прагматична емпатія і модусно-модальна складова тексту

Як і в попередніх випадках, емпатія і рух її фокусу суттєво залежать від функційно-змістової природи тексту; зокрема, важливими є такі ознаки: діалогічність, оповідність, опис, міркування та деякі інші. Найчастотніші випадки вияву прагматичної емпатії у діалогах та її вплив на успішність перебігу комунікації:

1. Зміна ставлення, оцінки до об'єкта зображення, який стає фокусом емпатії, обговорюється учасниками комунікації в подальшому. Апеляція мовців до різних оцінок одного об'єкта обговорення може стати (а часто і стає) основою непорозумінь, ускладнень у спілкуванні.

2. Перехід з одного модусу на інший зі зміною оцінки, ставлення до об'єкта мовлення. Це перехід, наприклад, із перцептивного способу сприйняття об'єктів світу, притаманного мовцеві, на ментальний, притаманний адресату мовлення; від модусу знання до модусу віри тощо. Це може стати причиною конфліктів і непорозумінь, наприклад, у розмовах віруючої людини і атеїста, так званого металіста і того, у кого домінує модус зору (візувала) і т.п.

3. Незгода з оцінкою співбесідника, яка є основою його емпатії і обговорюється в поточному спілкуванні, також може суттєво впливати на перебіг інтеракції, її успішність або неуспішність.

Семантико-прагматичні вияви емпатії і комунікативна взаємодія учасників інтеракції

Емпатія, окрім диктумно-модусних складників змістової частини повідомлень, текстів, дискурсів, може також впливати на рух інтеракції в цілому. Зокрема, добір об'єктів та способи оперування ними залежать від низки аспектів, що стосуються осіб адресанта та адресата: їхніх психокогнітивних особливостей, соціальних ролей, вірувань, предметної та комунікативної мети та інших чинників. Так, наприклад, зовсім по-іншому сприймають і говорять про «атрибути» Творця у християнстві, мусульманстві, юдаїзмі та інших монотеїстичних релігіях і навіть конфесіях однієї релігії.

Спеціальні маніпуляції об'єктами мовлення (власне об'єктами, фактами, подіями), їх інтерпретацією, оцінками тощо – важливі комунікативні прийоми обману, демагогії, заплутування співбесідника. Ще одним спеціальним прийомом, характерним для демагогії, є так зване «переведення розмови на особистості». Йдеться про те, що замість обговорення сутності об'єктів, їх якостей, співвідношень тощо один із співрозмовників переходить на обговорення особистості співбесідника. Подібний комунікативний хід отримав жаргівливу назву «Сам дурень!».

Отже, жоден дискурс, мовленнєвий жанр і мовленнєвий акт (висловлення, речення) не функціонують без впливу емпатії їх автора (адресанта), інших учасників комунікативного акту. Маючи синтетичну когнітивну, психо-емоційну природу, емпатія в процесах породження дискурсів і текстів стає джерелом добору учасників комунікативної події, складником їхньої диктумно-модусної (тобто власне інформативної та прагматичної, зокрема оцінної) «упаковки», формування перспективи з позицій «об'єктивного» або ж «суб'єктивного» спостерігача або учасників комунікативної події. Від емпатії учасників спілкування залежить подальше розгортання текстової історії, рух сюжету загалом.

У найзагальнішому вигляді (без урахування низки психокогнітивних чинників) місце емпатії в процесах породження тексту (і дискурсу) можна визначити так:

Загальна інтенція мовця – Мотив – Загальний задум тексту – Текстова інтенція – Точка зору (загальна пресупозиція) – Концепт тексту – ЕМПАТІЯ – Смыслова структура тексту – Семантизація і синтаксування змістових елементів у внутрішньому мовленні – Розгортання диктумно-модусних (і модальних) складників тексту в зовнішньому мовленні.

Загальні висновки. Виявлення складників емпатії вимагає звернення до аналізу засобів мовного коду в їх експліцитних та імпліцитних формах, перш за все дейктичних засобів, дискурсивних слів, порядку слів у висловленні, а також інтонації, тональності, гучності й висоти голосу, тембрових характеристик, паралінгваліки та інших. Найважливішим виявом емпатії дискурсу (тексту) слід уважати фокусування, тобто організацію перспективи розгортання комунікативної події мовними, позамовними і паралінгвальними засобами. З позицій породження і сприйняття текстів і дискурсів перспективним вважаємо детальне опрацювання залежності текстово-дискурсивних «історій» від проявів емпатії, особливо на рівнях формування мовцем (адресантом, автором, наратором) диктумно-подійних і модусно-модальних складників повідомлення.

Література

1. Бацевич Ф. Нариси з лінгвістичної прагматики : монографія. Львів: Вид-во ПАІС, 2010. 336 с.
2. Жуйкова М., Свідзинська О. Роль спостерігача у вербалізації результатів когнітивної діяльності. *Мовознавство*. Київ, 2000. № 6. С. 56–62.
3. Селіванова О. Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 2006. 716 с.
4. Kuno Susumu. Subject, theme and the speaker's empathy: A re-examination of relativization phenomena. *Subject and topic*. New York: Academic Press, 1976. Pp. 417-444.

5. Kuno Susumu. Functional Syntax: Anaphora, Discourse and Empathy. Chicago: University of Chicago Press, 1987. 326 p.

Юлія Вербиненко

(*м. Київ*)

ДО ПИТАННЯ ОПИСУ ДИСКУРСИВНИХ ОДИНИЦЬ

Останнім часом набули актуальності дослідження дискурсивних одиниць. [1–4] Дискурсивні одиниці — елементи тексту, що забезпечують його узгодженість і передають ставлення автора до викладеного, направляючи увагу до контексту. Дискурсивні одиниці надають мові чіткість, структурованість, регулюють емоційне забарвлення, роблять текст зрозумілим. Їхні маркерні функції в контексті вельми різноманітні: організація висловлення, перехід від однієї теми до іншої, відображення макроструктури тексту, вираження ставлення до сказаного тощо.

Зазвичай у словниках дискурсивні одиниці окремо не виділяються через те, що вони розрізнені та їх важко згрупувати — це різні частини мови, вони можуть бути окремими словами, зворотами (*без сумніву, насправді*), сполучниками (*якщо, але*), частками (*якраз*), словосполученнями (*у зв'язку з цим, у цьому випадку, доречно згадати, що ..., наважимося стверджувати, як відомо*), іноді навіть окремими реченнями (*підсумуємо найбільш важливе, список можна продовжити*). Очевидно, що лексично, морфологічно та синтаксично дискурсивні одиниці (ДО) є доволі неоднорідними і їм не можна приписати певну лексико-граматичну кваліфікацію, наприклад, віднесення до певної частини мови [3].

Складність опису дискурсивних одиниць полягає в неопрацьованості їх семантичного опису та лексикографічного подання. Труднощі виникають також із формулюванням словникових визначень одиниць цього класу, оскільки вони часто дуже інтегровані в контекст. Через це важко визначити системні межі одиниць цього класу і створити коректну їх класифікацію.

Головним критерієм для об'єднання різнорідних одиниць в один клас дискурсивних є їхня загальна функція регулювання й організації процесу комунікації.

ДО не мають денотативного значення. Нечіткість, комплексність семантики одиниць цього класу зазвичай не дозволяє скористатися традиційним словниковим прийомом розкладання дефініцій на компоненти.

Одну й ту ж дискурсивну функцію можуть виконувати різні ДО. Наприклад, почати виступ можна з таких дискурсивних одиниць, як *перш за все, по-перше, отже*, причому найчастіше вибір конкретної одиниці в такій ситуації дуже важко піддається раціональній мотивації. Велика кількість ДО є взаємозамінними.

Деякі дискурсивні одиниці можуть виконувати не тільки дискурсивні функції, але й передавати змістовну інформацію та використовуватися в